

К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

11. Тимошенко О. Особистісна спрямованість освіти як відповідь на виклики глобалізації / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 67–72.

12. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність : [навч.-метод. вид.] / В. В. Химинець. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 360 с.

РЕЗЮМЕ

Ю. В. Сапарай. Формирование готовности будущих социальных педагогов к инновационной профессиональной деятельности как педагогическая проблема.

В статье обоснована проблема формирования готовности социальных педагогов к инновационной профессиональной деятельности, проанализирован процесс становления инновационной социально-педагогической системы в образовательной, практической и научной парадигмах.

Ключевые слова: инновационная деятельность, будущие социальные педагоги, социально-педагогическая работа, социально-педагогическая система, профессиональная подготовка.

SUMMARY

U. Saparaj. The forming of future social teachers' readiness to an innovative professional activity as pedagogical problem.

The article deals with the problem of forming of social teachers' readiness to an innovative professional activity. The process of formation of an innovative social and educational system in educational, practical and scientific paradigms is analyzed in it.

Key words: an innovative activity, future social teachers, social and pedagogical work, social and educational system, professional training.

УДК 159.9. 07: 874.312

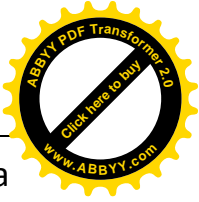
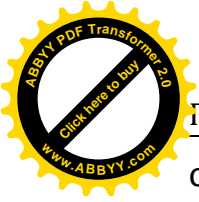
І. М. Щербакова, М. В. Петлюк
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто теоретичні основи соціалізації та самовизначення старшокласників. Обґрунтовано експериментальні дані емпіричного дослідження особливостей соціалізації та самовизначення старшокласників в умовах сьогодення, залежність самовизначення від «настанов соціалізації» та їх співвідношення, чинники ефективності соціалізації сучасних випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Ключові слова: соціалізація та самовизначення старшокласників, новоутворення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку країни соціально-економічні умови, що швидко змінюються, спричиняють у людей когнітивні, комунікативні, емоційні перевантаження, ускладнюючи процес самовизначення і соціалізації особистості. Саме тому сьогодні є актуальною проблема пристосування людини до нових умов суспільного буття, особливо пристосування старшокласників як однієї з найбільш незахищених в умовах сьогодення ланок суспільства. Отже, особливої уваги потребує проблема пристосування у широкому розумінні слова, адже реалії життя доводять, що пасивна адаптація не відповідає активній і творчій природі людської

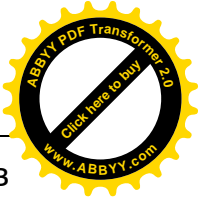
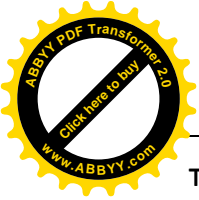
особистості, не задовольняє потреби старшокласників у самореалізації та самовизначенні. У річищі окресленої проблеми актуальними є дослідження процесів соціалізації та самовизначення як феноменів, пов'язаних зі входженням особистості в соціальну структуру суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Багатоаспектність явища самовизначення зумовила інтерес дослідників з різних наукових галузей: філософії, психології, педагогіки, соціології, етики тощо. Це сприяло розгляду поняття в кількох напрямках: соціологічному (І. Мартинюк, П. Кенкманн, М. Тітма, Р. Веєрман, Т. Мальковська та ін.), психологічному (С. Рубінштейн, І. Кон, Д. Фельдштейн, К. Абульханова-Славська, З. Карпенко), філософському (А. Архангельський, А. Здравомислов, А. Гусейнов), педагогічному (О. Мудрик, Г. Балл, І. Дубровіна, М. Боришевський, О. Киричук, І. Бех та ін.). Актуальність проблеми самовизначення відображена в наукових працях українських дослідників останніх років (О. Збарської, А. Львовичкіної, Р. Пасічняк, О. Семенова, І. Тисячник, О. Баришевої).

Ураховуючи вищенаведене, зазначимо, що процес соціалізації став об'єктом наукових пошуків досить давно. Цією проблемою займалися Г. Тард, Г. Гідінгс, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, А. Маслоу, К. Роджерс, А. Олпорт та ін. Предметом їх досліджень стали особливості та механізми взаємозв'язків суспільства й людини, а результатом – різні теорії соціалізації й погляди на роль особистості у цьому процесі.

У вітчизняній науці питанню соціалізації останнім часом приділяється багато уваги. Серед українських учених – це А. Капська, І. Зверева, С. Савченко, С. Харченко, В. Оржеховська, М. Лукашевич, Н. Заверико та ін. На особливу увагу заслуговують дослідження молодих науковців (Н. Скотної, І. Середницької, М. Сохи, П. Плотнікова, Т. Карабіна, А. Акуска), які висвітлюють різноманітні аспекти процесу соціалізації: історичне становлення поняття, аналіз теорій соціалізації, соціалізація в контексті сучасних суспільних умов, соціалізація і правова культура суспільства, соціалізація і процес глобалізації і та ін.

Отже, в сучасній науковій теорії процес соціалізації розглядається під різними кутами зору. Разом з тим науковці доходять висновку про те, що в сучасних умовах він потребує спеціально організованих заходів з боку держави, навчальних закладів, громадськості. Проте вважаємо за потрібне підкреслити, що актуальним сьогодні є питання дослідження ефективності соціалізації випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів, міри

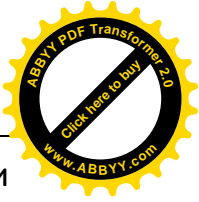
та критеріїв готовності школярів до самостійного функціонування в суспільстві. Саме тому ми зосередили увагу на детальному дослідженні проблеми соціалізації та самовизначення особистості, співвідношенні цих понять і процесів з метою окреслення чіткої ролі людини в них, а також завдань, що стоять перед нею.

Мета статті – проаналізувати наукову літературу для визначення різних підходів до трактування змісту понять «соціалізація старшокласника» та «самовизначення старшокласника», експериментально дослідити «настанови соціалізації» та чинники самовизначення старшокласника в умовах сучасного соціального середовища.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація – процес, який, з одного боку, передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду, адаптацію до соціального середовища, засвоєння його традицій, норм і цінностей, а з другого – процес активної діяльності, залучення до соціального середовища. При цьому індивід, оволодіваючи новими ролями і правилами, набуває водночас здатності створити щось нове.

Соціалізація нерозривно пов'язана з індивідуалізацією особистості, оскільки її зміст полягає у формуванні індивідуальності. Не існує однакових процесів соціалізації, індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним. Це набуття людьми ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання соціальних ролей; засвоєння індивідом певної системи знань і норм, процес становлення його як особистості. Аналіз наукової літератури дозволяє нам зробити висновок про те, що соціалізація – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її залучення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду і самостійного відтворення цих відносин, у процесі яких формується неповторна особистість [7, 126].

Отже, під соціалізацією потрібно розуміти оволодіння нормами і правилами життя в суспільстві, знаннями і вміннями будувати стосунки, що дозволять особистості здобути такі характеристики: ставлення до іншої людини як до самоцінності; здатність до самовіддачі як умови чи способу реалізації такого ставлення до інших людей; творчий характер життєдіяльності, здатність до вільного волевиявлення; можливість особистості самостійно проектувати майбутнє; внутрішня відповідальність перед собою, іншими людьми, минулим і майбутнім; прагнення зрозуміти смисл життя [2, 37].

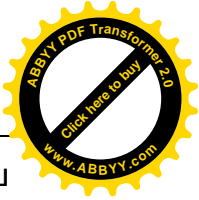

Узагальнюючи дані теоретичного аналізу досліджуваної нами проблеми, зазначимо, що соціалізація відбувається у просторі і часі, у формальних і неформальних групах і різних інституціях, від народження і до смерті. При цьому основними складовими соціалізації є: стихійна соціалізація, яка відбувається внаслідок вливу на особистість об'єктивних обставин життя (соціально-економічних та соціокультурних реалій суспільства); відносно соціально керована соціалізація, вона проявляється через використання державою певних економічних, законодавчих заходів з метою розв'язання проблем, що впливають на життєвий шлях певних груп; відносно соціально-контролююча (виховання) – цілеспрямоване створення суспільством умов для розвитку потенційних можливостей особистості, формування у неї певних якостей; свідомо самозміна людини проявляється як самобудівництво чи саморуйнування [7, 201].

Слід відзначити, що соціалізація відбувається у взаємодії людини з величезною кількістю умов, які називають факторами соціалізації. Так, А. Мудрик називає такі з них: мегафактори – космос, планета, світ; макрофактори – країна, етнос, суспільство, держава, культура; мезофактори – тип населення (місто, село, район), засоби масової комунікації, субкультура; мікрофактори – формальні (дошкільний навчальний заклад, школа, вищий навчальний заклад, заклад культури, виховні організації), неформальні (сім'я, сусіди, групи однолітків, клас) [8, 188].

Отже, соціалізація – процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, унаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами її життя на кожному віковому етапі. Тобто соціалізація взаємообумовлена процесом самовизначення.

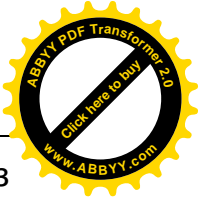
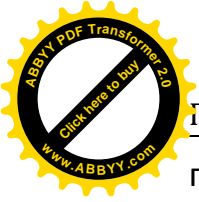
Ми вважаємо, що, незважаючи на часте використання в літературі, поняття самовизначення автори вживають у різних смислових інтерпретаціях. Так, у працях І. Кона, Т. Мальковської, І. Мартинюка, С. Рубінштейна, І. Шустової поняття самовизначення вживається в статусі самостійного поняття, здатного відобразити становлення особистості в соціальному просторі, в інших (М. Гінзбурга, Д. Фельдштейна) – як поняття особистісного самовизначення, але наповнене змістом, що розкриває соціальне самовизначення: означають ним спрямованість вибіркової діяльності особистості на систему соціальної структури суспільства [5, 58].

Виходячи з цього, вважаємо за потрібне зазначити, що найбільш повним і ґрунтовним буде підхід до розуміння суті самовизначення не тільки як результату, але і як процесу, зумовленого наявністю й розвитком певних властивостей суб'єкта вибору. Впевнені, що наявність процесу самовизначення виступає тим критерієм, що дозволяє визначати соціалізацію як процес суб'єкт-суб'єктних відносин між індивідом та суспільством [1, 15]. Адже найактивніше розв'язання проблеми самовизначення – використання набутого досвіду, пошук відповідей на світоглядні питання, самовдосконалення для досягнення певної визначеної мети, здійснення свідомої вибіркової діяльності – робить людину суб'єктом у процесі опанування системи суспільних відносин. Крім того, на цьому етапі змінюється й механізм, що забезпечує процес соціалізації: з переважною інтенсивністю використовується рефлексія, яка полягає у внутрішньому діалозі. Виходячи з такого методологічного підґрунтя, ми дійшли висновку про те, що, застосовуючи такий механізм, як саморефлексія, людина піддає розгляду, оцінює, приймає або відкидає певні цінності, що стосуються родини, інститутів суспільства, колективу однолітків і та ін. На основі такої внутрішньої оцінної діяльності будується поведінка особистості [4, 75].

Отже, зв'язок соціалізації та самовизначення може бути охарактеризованим як ціле і частина, процес і результат, реальність і перспектива, мета й засіб [2, 39]. Зауважимо, що самовизначення відносно соціалізації виступає критерієм ефективності, провідним завданням, показником успішності, засобом індивідуалізації. Особистісне самовизначення є основним новоутворенням ранньої юності, яке визначає всі інші види самовизначення юнаків та дівчат. Визначальну роль в особистісному самовизначенні на цьому етапі відіграє самосвідомість, що виступає основою побудови ставлення особистості до себе та взаємодії з іншими людьми. Найважливішою психологічною умовою виникнення й розвитку самовизначення старшокласників є їхні ціннісні орієнтації, а становлення особистісного самовизначення відбувається внаслідок складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку. Вплив соціальних чинників, насамперед специфіки соціокультурних умов життя, переломлюючись у комплексі психологічних особливостей старшокласника (мотиви, інтереси, досвід тощо), проявляється в особливостях його ставлення до себе, до власної діяльності, поведінки та взаємодії з іншими. Цінності виступають тією проміжною ланкою, яка регулює відповідність між

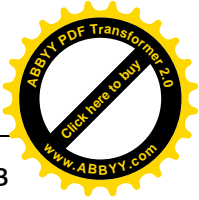
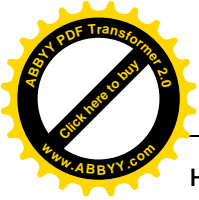

поведінкою, діями, інтересами, потребами учнів, що впливають із соціальних відносин. Виходячи з цього, соціально-психологічним феноменом старшого шкільного віку можна вважати вибір особистісних цінностей та індивідуальної лінії поведінки [9, 22]. Значною мірою зміст юнацьких цінностей залежить від культурного контексту й історичного періоду, за якого живе молоде покоління. Ті бурхливі соціальні події, що відбуваються у світі й нашій країні, примушують юнаків та дівчат самостійно робити вибір, орієнтуватися у всьому й займати незалежні позиції. Саме тому порівняно з минулими поколіннями теперішні старшокласники характеризуються більш тверезим, розумно-практичним поглядом на життя, незалежністю й самостійністю.

На нашу думку, феномен особистісного самовизначення для старшокласників є провідним центром соціалізації; виникнення цього феномену можливе тільки на певному рівні розвитку самосвідомості, особливо коли в особистості з'являється здатність до внутрішнього діалогу. Таким чином, максимальний соціалізуючий вплив на сучасну молодь справляє сім'я, школа, однолітки. Основні сфери, в яких відбувається соціалізація старшокласників, не рівнозначні за інтенсивністю впливу і значущістю пропагованих ними життєвих установок. Сучасне українське суспільство, переживаючи численні соціально-економічні загрози, фактично обумовлює появу в молоді психологічних бар'єрів як у самовизначенні, так і у процесі соціалізації.

Ми провели експериментальне дослідження процесу соціалізації та самовизначення старшокласників 10-х класів на базі Жовтневої спеціалізованої школи I–III ступенів Сумської області. У дослідженні взяло участь 23 чол., з них 10 хлопчиків та 13 дівчаток. У процесі дослідження було використано чотири психологічні методики: «Діагностика інтерактивної спрямованості особистості» (Н. Є. Щуркова в модифікації Н. П. Фетіскіна), що дозволяє вивчити вектор інтерактивної спрямованості й особистісної соціалізації в сучасних школярів; «Дослідження самооцінки старшокласника», «Діагностика особистісної адаптованості» за А. В. Фурманом; методика «Я – Інші, Кар'єра–справа».

Результати за методикою діагностики особистісної адаптованості за А. В. Фурманом засвідчують, що: 12% учнів мають високий рівень адаптованості; 9% учнів мають середній рівень адаптованості; 6% учнів мають низький рівень адаптованості; 25% учнів мають неочевидну

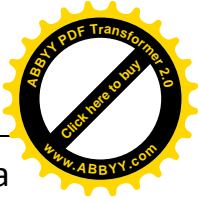
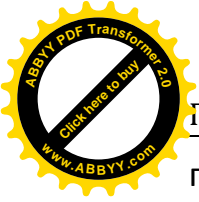

неадаптованість; 18% учнів мають очевидну неадаптованість; 12% учнів мають ситуативну дезадаптованість; 12% учнів мають стійку очевидну дезадаптованість; 6% учнів мають критичну дезадаптованість.

При цьому учні, які мають високий, середній та низький рівні адаптованості, показали високий та середній рівні самооцінки (30%). А учні, які мають прояви неадаптованості чи дезадаптованості, показали середній та низький рівні самооцінки (57%), лише 13% з них показали високий та середній рівні самооцінки. Тобто ми встановили певний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки та рівнем адаптованості можливостей учнів. Низька самооцінка впливає на рівень готовності особистості до саморозвитку, а 30% учнів із низькою самооцінкою показали помірно виражену направленість («Кар'єра», «Я», «Інші», «Справа»). Тобто можна зробити висновок про те, що низька самооцінка обумовлює зниження активності самовизначення і дієвого компонента.

Значною мірою перетинаються і взаємодоповнюють один одного показники, отримані за методикою «Я – Інші, Кар'єра – справа» та за методикою «Діагностика інтерактивної спрямованості особистості (Н. Є. Щуркова в модифікації Н. П. Фетіскіна). Ми одержали приблизно однакові результати: під час визначення направленості на «Я» (24%) та під час визначення орієнтації на особистісні інтереси (24%); при визначенні направленості на «Справу», направленості на «Інших» (30%) та при та при визначенні орієнтації на взаємодію (33%). На нашу думку, це пов'язано із соціально-психологічним феноменом старшого шкільного віку – сформованість особистісних цінностей та індивідуальна лінія поведінки.

Висновки. Отже, високу готовність до саморозвитку, самовизначення показали учні, які мають високий та середній рівні самооцінки, адаптації, а також яскраво виражену особистісну направленість та орієнтацію. Такі результати, на нашу думку, вказують на готовність до ефективної соціалізації. Саме тому, стверджуючи, що формування особистісного самовизначення обумовлюється об'єктивними чинниками соціальної дійсності, ми звертаємо увагу на необхідність активізації системного, цілеспрямованого освітньо-виховного впливу на особистість у напрямку формування суб'єктивної готовності до міжособистісної взаємодії в сучасному соціумі. Статистична обробка отриманих даних довела, що загальна спрямованість старшокласника на самовизначення прямо залежить від «настанов соціалізації». Одержані результати вказують на необхідність подальшого

пошуку і наукового обґрунтування засобів інтенсифікації самовизначення, а також створення відповідних умов для соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воеводіна Т. Ю. Соціальне самовизначення: історія становлення поняття / Т. Ю. Воеводіна // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 10. – С. 11–17.
2. Воеводіна Т. Ю. Специфіка взаємозв'язку процесів соціалізації та самовизначення / Т. Ю. Воеводіна // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 5. – С. 36–41.
3. Карнозова Л. М. Самоопределение профессионала в проблемной ситуации / Л. М. Карнозова // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 75–82.
4. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підруч. / В. В. Москаленко. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 624 с.
6. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М., 2005.
7. Чупрасова В. И. Влияние воспитания на формирование и развитие личности учащихся в школе и вузе и формирование личности молодого человека в школе и вузе : сб. ст. / В. И. Чупрасова. – Владивосток, 2001. – С. 40–52.

РЕЗЮМЕ

И. Н. Щербакова, М. В. Петлюк. Психологический анализ понятий социализация и самоопределение старшеклассников в современных условиях.

В статье рассмотрены теоретические основы социализации и самоопределения старшеклассников. Обоснованы экспериментальные данные эмпирического исследования особенностей социализации и самоопределения старшеклассников в условиях современности, зависимость самоопределения от «установок социализации», критерии эффективности социализации современных выпускников общеобразовательных учебно-воспитательных учреждений.

Ключевые слова: социализация и самоопределение старшеклассников, новообразования.

SUMMARY

I. Shcherbakova, M. Petlyuk. Psychological analysis of concepts of socialization and self-determination starring in today's conditions.

Theoretical bases of socialization and self-determination of senior pupils are considered in the article. Reasonable experimental data of empiric research of features of socialization and self-determination of senior pupils in the conditions of present time.

Key words: socialization and self-determination of senior pupils, new formations.